

צום גדליה – "צום השביעי"

עיונים בפרקים מ'-מ"ב בירמיהו

שילובו של צום גדליה, הוא "צום השביעי"¹ בסדרת התעניות על החורבן מעומעם קצת בתודעתנו. בדרשת ר' עקיבא נתבאר ש"צום החמישי זה תשעה באב שבו נשרף בית אלקינו, ואמאי קרי ליה חמישי – חמישי לחדשים. צום השביעי זה ג' בתשרי² שבו נהרג גדליה בן אחיקם, ומי הרגו ישמעאל בן נתניה הרגו, ללמדך ששקולה מיתתן של צדיקים כשריפת בית אלקינו,³ ואמאי קרי ליה שביעי – שביעי לחדשים"⁴ והרמב"ם כתב: "יום שלישי בתשרי שבו נהרג גדליה בן אחיקם ונכבית גחלת ישראל הנשארת וסיבב להתם גלותן"⁵. ובעל "משנה ברורה": "בו נהרג גדליה בן אחיקם שמינוהו לראש לאחר החורבן על הפליטה הנשארת, ונכבה גחלת ישראל הנשארת, כי עיי שנהרג גלו כולם ונהרגו מהם לאלפים"⁶. נענין בסוגיא זו מתוך דברי הפסוקים הבאים.

הרקע

פרק מ'⁷ בסי' ירמיהו מתאר את מאמציו של גדליה בן אחיקם, אשר הפקיד מלך בבל על אלה מדלת העם שלא הוגלו בבלה, לכוון ממשל עצמי יהודי תחת נציבותו. מופלא הדבר, כי תוך שבועות ספורים לחורבן⁸ התכנסו פליטיו מכל הארצות השכנות, תפסו להם ערים לשבת, ויאספו יין וקִיץ הרבה מאוד, ונדמה היה כי השמורה היהודית מתייצבת מבחינה כלכלית ומדינית. אז ניחתה המהלומה. בראש השנה בא ישמעאל בן נתניה "מזרע המלוכה" במשלחת רצח מטעם מלך בני עמון,⁹ ובעצם משתה יו"ט שערך גדליהו לאורחיו קמו עליו ורצחוהו "אשר הפקיד מלך בבל בארץ"¹⁰ – לפי שקינא בו ישמעאל על מינויו לנציב – ועם זה הרגו גם יהודים וכשדים מחיל המשמר.¹¹

1. זכריה ח', יט: "צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים".
2. כן פירש רד"ק (ירמיהו מ"א, א): "ויחי בחודש השביעי – כמו ימחר חודש' (ש"א כ', יח), ובר"ה נהרג גדליה בן אחיקם, וקבעו התענית במוצאי ר"ה מפני שהוא י"ט", וכן כתב בעל "באר היטב" לשו"ע או"ח תקמ"ט, "ואיתא בב"י בשם רי"י דבר"ה נהרג גדליה ונדחה תעניתו על יום חול".
3. היקש "צום השביעי", ל"צום החמישי" הוא דורש.
4. ר"ה י"ח, ע"ב.
5. הלי תעניות פ"ה, ה"ב.
6. תקמ"ט ס"ק ב'. נראה שכוונתו לדברי ירמיהו מ"ב, יג-יח; מ"ד כו-כח. והרד"ק כתב (זכריה ז', ה): "וזכר השביעי, שנהרג בו גדליה והיה חורבן שני, שכבר נשאר דלת הארץ, ולא היתה חרבה אם נשאר דלת העם שהשאר נבזראדן לכורמים וליוגבים".
7. פסי ז-יב.
8. מאחרי תשעה באב עד ראש השנה; אין לאחר את הזמן בשנה שלימה – עיין בירמיהו מ"א, ה ובפירושי רש"י ורד"ק שם.
9. ירמיהו מ', יד.
10. שם מ"א, ב.
11. שם, ג.

בהמשכו מתאר פרק מ"א כיצד חזרו יוחנן בן קרח ושרי החיילים אשר בשדה ונטלו לידיהם את השליטה, והעתיקו את כל העם לחניה בסביבות בית לחם, מתוך כוונה לרדת מצרימה "מפני הכשדים כי יראו מפניהם כי הכה ישמעאל בן נתניה את גדליה בן אחיקם אשר הפקיד מלך בבל בארץ".¹⁴

פניית העם להדרכת הנביא ירמיהו

עיונו יתרכז בפרקים מ-מ"ב מתוך הצעת שאלות בולטות:

א. לבקשת העם לקבל הדרכה מאת הקב"ה להמשך דרכם משיב הנביא במילים "שמעתי הנני מתפלל כדבריכם והיה כל הדבר אשר יענה ה' אתכם אגיד לכם לא אמנע מכם דבר" — כלום נחשד הנביא להעלים דברים משולחיו?! מדוע הוא מודד את הפונים אליו כמי שעלולים לחשוד במניעת דברים?¹²

ב. האם כנים היו בקבלת ההתחייבות בשבועה ("אם לא") בפסוקים ה-ו לציית באופן מוחלט לדבר ה' מפי נביאו? אם תאמר שכן, כיצד נוכל לפרש את העובדה, שתוך כדי נאום תשובתו קורא ירמיהו על פני שומעיו את סירובם לעמוד בהתחייבות?¹³

ג. מה עניין מוצא המספר לציין בפסוק ז את הזמן שעבר בין פניית העם לנביא ועד קבלת המענה "ויהי מקץ עשרת ימים"? אין אנו רגילים בכגון זה במקרא.

נראה, כי עובדת היסוד בסיפורנו היא החלטת העם לרדת מצרימה, מחרדתו פן יעשו בו חילותיו של מלך בבל שפטים בבוא אליו השמועה על רצח הנציב — שהרי מלך בבל לא יכנס בעובי הקורה לחקור באלו נסיבות ומאלו מניעים בוצע הרצח, אלא יאמר "מרדו בי יהודאי" — זאת היא הצעת הפסוקים כרקע לפרקנו "וילכו וישבו בגרות כמהם אשר אצל בית לחם ללכת לבוא מצרים מפני הכשדים כי יראו מפניהם כי הכה ישמעאל בן נתניה את גדליהו בן אחיקם אשר הפקיד מלך בבל בארץ".¹⁴

והנה, על אף כוונתם להמלט מן האימה הרובצת לפתחם, הם מתעשתים, ממנהיג ועד הדיוט "ולכל העם מקטן ועד גדול",¹⁵ ופונים אל הנביא ירמיהו בתחינה: "ויגד לנו ה' אלקיך את הדרך אשר נלך בה ואת הדבר אשר נעשה".¹⁶ ילאה העט לתאר את סבלותיו של ירמיהו מיד השרים והעם משך עשרים ושתיים שנות נבואה¹⁷ — היכוהו, פצעוהו, ולבית האסורים נתנהו,¹⁸ ולא ידע כי עליו חשבו מחשבות להכריתו מארץ חיים¹⁹ ושמו לא יזכר עוד, ומאת ה' נצטווה שלא יקח לו אשה ולא יהיו לו בנים²⁰ — ועל כולם נידוי חברתי²¹: "איש ריב ואיש מדון לכל הארץ" — ועתה הכל משחרים לפתחו, ידמו למו עצתו ותיטוף עלימו מילתו — מה זאת הייתה להם?

12. המלבי"ם כתב בהצעת השאלות על פרק מ"ב: ש"ויהיה כל הדבר אשר יענה ה' אגיד לכם, שזה דבר שא"צ לאמרו".
13. עיין בפרוש רד"ק כאן מ"ב, כ-כא.
14. ירמיהו מ"א, יז-יח.
15. מאחר שהדין עובר להיות רצוף לפסוקי פרק מ"ב, לא יסומנו מראי מקומות למובאות מפסוקי פרק זה.
16. במכנה ובמיצלול דומים יעץ יתרו למשה: "היה אתה לעם מול האלקים... והודעת להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו" (שמות י"ח, יט-כ) — אמנם יתכן מאוד להבחין בין "הדרך" עליה דברו כאן העם לבין זו שעליה דבר יתרו.
17. עשרים ושתיים שנים לכל הפחות, אם נרצה לנכות מכלל ארבעים שנות הינבאו את שמונה עשרה השנים שהיה נביא בתקופת יאשיהו הצדיק.
18. ירמיהו כ"א, א-ג; כ"ט, כח-כח; ל"ב, א-ה; ל"ז, יב-כא; ל"ח, כח.
19. שם י"א, יח-כא; י"ב, ו; י"ח, יח-כג; כ"ז, י"ג; כ"ו, פל"ו, פל"ח.
20. שם ט"ז, א-ט.
21. שם ט"ו, י; טו-יח; כ"ז, ז-ח.

הסברא נותנת, שכיבוי נר ישראל עם חורבן ביהמ"ק וגלות המלך צדקיהו ושאר העם כחדשיים קודם לכן כופפו את גיוסם – ואפשר כבר נראה להם הנביא ירמיהו באור אחר נוכח התגשמות כל בשורותיו הרעות – אך כמעט רגע חזרה וחייתה נפשם ופרחה בתקווה להכות שרשים כמדינה בדרך בחסות הנציב גדליה, ואכן שמש גדולה ומרפא בכנפיה זרחה להם מבחינה התיישבותית וכלכלית,^{51*} ופתאום – בהינף רצח – נגדע החלום כשבר נבל יוצרים כתות. מי הגבר יעמוד בכל אלה ולא ירכין גיוו ב"מודים אנחנו לך שאתה הוא ה' אלקינו!"

דומה, כי יש להביא בחשבון שיקול נוסף, הלך רוח שהיה מצוי עמוק בנפש בני הדור: החלטתם לרדת מצרימה לא טמנה בחובה בשורה של שיבה לארץ בטווח הנראה לעין, ועצם הדבר נחשב לקללה חמורה מימי קדם: זה היה עונשו של דור המדבר "אם יראו את הארץ אשר נשבעתי לאבותם וכל מנאצי לא יראוה",²² ודוד הוסיף בה תחושת כאב של מי שנתבקש "לעקר את הכלי" – "כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים".²³ בזו קילל ירמיהו את פשחור אחר שנתנו על המהפכת: "ובבל תבוא ושם תמות ושם תקבר".²⁴

כיוצא בזה איים ירמיהו על הפונים אליו אם יחליטו לרדת מצרימה: "ולא תראו עוד את המקום הזה",²⁵ ובלשון הזו חזרה ליורדים אל ארץ מצרים אחר שנשתקעו שם בעבודה זרה: "ולשוב ארץ יהודה אשר המה מנשאים את נפשם לשוב לשבת שם כי לא ישובו כי אם פליטים".²⁶ אבותינו ידעו את הארץ! בצל איום של זניחת "משאת נפש" עצרו לשעה, השיבו אל לבם, וסוף כל סוף "נשברו" ופנו אל "ירמיהו הנביא".

הנביא קלט את הרגע הזה על כל מרכיביו: ההחלטה שבתשתית והשבירה: "ויאמר אליהם ירמיהו הנביא שמעתי הנני מתפלל אל ה' אלקיכם כדבריכם והיה כל הדבר אשר יענה ה' אתכם אגיד לכם לא אמנע מכם דבר" – תשובה בנוסח זה אופיינית למי שחושד בפונים אליו שיחשדוהו בהעלמת מידע.

למה זה יחשד במ הנביא שהוא חשוד בעיניהם? כלום לא התחננו דיים!! על כרחנו אנו חוזרים לנקודת הפתיחה: חנייתם אצל בית לחם מעידה על החלטתם לרדת למצרים, וכמו שהבין המלבי"ם: "הם לא שאלו אם ילכו לארץ מצרים, כי כבר הסכימו ללכת למצרים, רק ביקשו שה' יגיד להם את הדרך באיזה דרך ילכו למצרים, ואת הדבר אשר נעשה אחר שיבוא לשם, ואיך ינצלו מחרב מלך בבל". כך גם יש להבין את תגובת הנביא לפנייתם: "יהנני מתפלל כדבריכם ר"ל כפי שבקשתם שיראה לכם הדרך היותר טוב ללכת למצרים, ובכ"ז יהיה כל הדבר אשר יענה ה' אתכם היינו שאם יענה שלא תלכו בדרך זה כלל רק תשאר בא"י, ג"כ יאגיד לכם".

22. במדבר י"ד, כג.

23. ש"י כ"ו, יט, וכמאמר חז"ל בכתובות ק"י, ע"ב: "וכי מי אמר לו לדוד לך עבוד אלהים אחרים!! אלא לומר לך כל הדר בחו"ל כאילו עובד עכו"ם".

24. ירמיהו כ"ו, ו, וכיו"ב קילל כבר ישעיהו (כ"ב, יח) את שבנא הסוכן אשר על הבית בימי חזקיהו.

25. ירמיהו מ"ב, יח.

26. שם מ"ד, יד, ופירש שם מ' בולה ב"דעת מקרא": מצאנו לשון נושא נפשו בבנין קל בהוראת משתוקק, מתגעגע – "ואליו הוא נושא את נפשו" (דברים כ"ד, טו), וכאן בא הפועל נשא בבנין פועל לשם חיזוק, מתגעגעים מאוד, וכן בחזות ירמיהו (כ"ב, כו-כז) רעה על יהויכין.

סגנון הכתובים – "ה' אלקיך", "ה' אלקיכם"

הבה נעזר בסגנון הכתובים: פעמיים פונה העם אל הנביא בסגנון "ה' אלקיך" – "והתפלל בעדנו אל ה' אלקיך", "ויגד לנו ה' אלקיך". לעומתם עונה הנביא "שמעתי הנני מתפלל אל ה' אלקיכם" ! אין אלו דברי הרגעה לעם שנטה להתיימשך מאלקיך בראותו עצמו מרוחק ממנו, *26 אף לא דרך כבוד לנביא לומר שה' הוא אלקיך. 27 תוכחה היא! הם דאגו מפני המחויבות לקבלת דרך עקב פנייתם לה', וביקשו לסייג עצמם מפני תשובה, שתערער את הנחת היסוד שלהם לרדת מצרימה, לפיכך אמרו לנביא שישאל באלקיו – אפשר לא יקבלוהו עליהם. אבל הנביא אינו מוותר: אין הוא פקיד בלשכת מידע, בבחינת מראה מקום למטרות קבועות מראש; אל ה', לאדון הכל, פונים בכניעה ובציות שאין אחריהם לא ערעור ולא הרהור. הנביא קורא לעם לציית ולשמוע כל דברי ה', בחינת סותר על מנת לבנות.

העוקב אחר נטיית צירופי השמות "ה' אלקים" בכינויי השייכות בפרשה זו, אינו יכול שלא להתרשם מן העקביות שבסגנון הכתוב: העם פונה אל ירמיהו פעמיים בשם "ה' אלקיך", לעומתם עונה הנביא "ה' אלקיכם", והם מגיבים באחת "ה' אלקיך", ובשתיים נוספות "ה' אלקינו" – דהיינו קיבלו עליהם את הגדרתו. 28 בנאומו מקץ עשרת ימים מדייק ירמיהו לומר "ה' אלקיכם" ו"ה' אלקינו", בנסיגה הנואש לפרוט על מיתרי מצפונם, באשר התחייבו לקבל כל החלטה שהיא, "כי אתם שלחתם אותי אל ה' אלקיכם לאמר התפלל בעדנו אל ה' אלקינו וככל אשר יאמר ה' אלקינו כן הגד לנו ועשינו ואגיד לכם היום ולא שמעתם בקול ה' אלקיכם". ומי שיש לו שמץ פקפוק במידת התופעה שיש למצוא בסגנון זה, יכריענו הפסוק הבא: "ויהי ככלות ירמיהו לדבר אל כל העם את כל דברי ה' אלקיהם אשר שלחו ה' אלקיהם אליהם". 29

בהתמודדות זו ניצח הנביא: הם מעידים עליהם את הקב"ה ומקבלים על עצמם בשבועה: "אם לא ככל הדבר" 30 אשר ישלחך ה' אלקיך אלינו כן נעשה". זה אמרו על דרך הכללה. ובנוסף מפורט הוסיפו וביארו: "אם טוב ואם רע בקול ה' אלקינו אשר אנו שולחים אותך אליו נשמע".

מה פשר: "אם טוב ואם רע"? אף אם ירע דבר ה' בעיניהם, 31 שיאסר עליהם את הירידה למצרים ויצוו להשאר בארץ, מעתה הם מתחייבים לציות מוחלט. ונימוקם עימם "למען אשר ייטב לנו כי נשמע בקול ה' אלקינו" – אם כפירוש אברבנאל במישור התועלתני: "שלוש ייטב לנו כאשר נשמע בקול ה' אלקינו ואין רע יורד מלמעלה", או אפילו כפירוש המלבי"ם במישור של אמת צרופה ללא פניות "שגם אם תשיג אותנו רעה עיי ציווי ה', עכ"פ זה עצמו דבר טוב מה שנשמע בקול ה'".

אף כי בולטת כאן התפנית שביטאו שפתותיהם מ"ה' אלקיך" ל"ה' אלקינו" בעקבות הלחץ אשר לחצם הנביא בתבעו מהם "ה' אלקיכם", חלילה לנו לראות בדברים האלה כניעה מן השפה ולחוץ. בפעם הזאת קיבלו עליהם עול מלכות שמים במלוא מובנו של

26. כדברי בעל "דעת סופרים".

27. כדברי שדי"ל.

28. להלן נעמד על פשר "ה' אלקיך" שאמרו בראשית תגובתם.

29. ירמיהו מ"ג, א.

30. המלבי"ם: "ככל הדבר" – אף אם יצווה שנשאר בא"י".

31. אברבנאל, המלבי"ם.

המושג הזה. נראה מהשקפתם שתהא זו שטות הגובלת בהתאבדות להשאר במקום הזה, אבל אם יצוים ה' ישארו. הפיחות המירבי שמותר לנו לפחת בערך תשובתם הוא, שבתוך תוכם לא האמינו שההוראה שתינתן היא להשאר: מה טעם יש להניח שה' יצווה דבר כה מנוגד להגיון, להיחשף לסכנה של נקמת הכשדים?

הריגת גדליה – ניפוץ תפיסת עולם

אמנם, צריך עיון רב מה שאמרו בתחילת תשובתם "ככל אשר ישלחך ה' אלקיך אלינו כן נעשה": הלא ירמיהו לחצם ב"ה' אלקיכם", וגם תוך כדי זיבורם זה הם ממשיכים ואומרים "ה' אלקינו" שתי פעמים – אם כן למה זה "ה' אלקיך" בפתח דבריהם? נדמה שכך יש לראות את המהלך: משך עשרים ושתיים שנים של מלכות יהויקים וצדקיהו למודים היו להאמין בה' בשיתוף. לפי דרכם לא האמינו שהקב"ה יניח לביתו להחרב,³² ואפילו ביקשו להמית את ירמיהו בדין התורה כאשר איים עליהם בשם ה' בחורבן הבית והעיר, לפי שזה היה נראה להם שקר בעליל,³³ וגם כי עלה נבוכדנאצר על יהויקים ושדד מכלי בית ה' להוליכם בבלה,³⁴ עמדו נביאי השקר והשלו את העם בנבואה ש"הנה כלי בית ה' מושבים מבבלה עתה מהרה",³⁵

אפילו נביא אמת³⁶ כחנניה בן עוזר צירף את קולו לנבואת גאולה זו וחישב את הקץ לשנתיים ימים³⁷ – עד שבא החורבן עם גלות צדקיהו ומוטט את הכל. אעפ"כ, השיקום המופלא בחסותו של הנציב גדליה בזמן כה קצר³⁸ זקף מחדש את קומתם. עם רצח הנציב גדליהו אבדה תקוותם, תפיסת עולמם התנפצה לרסיסים. עתה, משגמרו אומר לחפש מקלט במצרים, מה הזימן להם סף של משבר נוסף בהינתקות מקרקע מולדת, שבו להתרפק על שרשיהם ולפנות אל ה'.

בנקודה זו לחץ הנביא ותבע מהם לבצע תפנית מוחלטת, דהיינו להכיר בה' כאלקיהם, אין עוד מלבדו. אכן קשה לאדם, ומה גם לציבור, לרוחץ בנקיון נפשו מכל מסכת ע"ז שהתלבט בה, ולהכריז "כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע".³⁹ מיציאת מצרים ועד מעמד הר סיני נדרשו לכך שבעה שבועות, וסרו מהר מן הדרך בתוך ארבעים יום, ומה גם עתה ביום אחד. ואילו הם מתייצבים לעמוד בנטל המהפכה הזאת, אולי משום שאפסה כל תקווה אחרת, ואולי משום שהיה זה סופו של תהליך שהתבשל בשני המשברים האחרונים של חורבן הבית והעיר ורצח גדליה.⁴⁰ ברם, לפי שכל שינוי נפשי עמוק קשה הוא, ביקשה ההתנגדות הפנימית לעמוד על נפשה, ועדיין נפלט מפיהם "ה' אלקיך"⁴¹ בטרם ילמדו את שפתותיהם לבטא את אשר החליטו בליבם "ה' אלקינו".

32. ירמיהו ז', ד: "אל תבטחו לכם אל דברי השקר לאמר היכל ה' היכל ה' תמה".

33. ירמיהו כ"ו, ז-ט.

34. מ"ב כ"ד, יג; דהייב ל"ו ז, י.

35. ירמיהו כ"ז, טז.

36. כדעת ר"ע בספרי (דברים י"ג, ג).

37. ירמיהו כ"ח, א-ד.

38. שם מ', ז-יב.

39. שמות כ"ד, ז.

40. גם במצרים ניתן לראות כבר את שנת עשר המכות כראשיתו של תהליך ממושך יותר משבעה שבועות לקראת קבלת התורה.

41. הרב רבינוביץ בפירושו "דעת סופרים" טוען בצדק, שלא מסתבר שהדברים יצאו מפי כולם כאחד, אלא ודאי נאמרו מפי אחדים בשם הקבוצה כולה. לדעתי, יש מקום לדון בתפיסת הדיבור הישיר במקרא, אם הוא "שידור חיי" או שחלו בו ידי המקרא לבטא יותר מכוח המדבר האנושי הממוצע. כדי ששני הבנה

במובן מסוים ניתן לומר שגדול כבוד המעמד הזה מזה שבהר סיני,⁴² לפי שאז נמצא העם מדושן באהבת אלקיו ומנוער בנסים גלויים ממצרים ועד שם, נפתחו השמים ואפילו שפחה ראתה, ואילו כאן התייצב ציבור מוכה, חרד לחייו, ובעלי תשובה. בסיני בערה במ אש אהבת ה' עד שלא נמצא מקום לאיזו שהיא התנגדות מול כפיית הר כגיגית של נסי ה' והבטחותיו. ההצעה שמציע ה' לעם להיות לו סגולה וממלכת כהנים וגוי קדוש גוררת את המענה הנלהב "כל אשר דבר ה' נעשה"⁴³ — אי אפשר אחרת! ואילו כאן נתבעים אנשים, שוודאי להם כי המשך שהותם בארץ ימיט עליהם טבח, לציית לכל הוראה שהיא, אפילו היא משמעה בעיניהם התאבדות — "ככל אשר ישלחך ה' אלקיך אלינו כן נעשה", "אם טוב ואם רע בקול ה' אלקינו אשר אנחנו שולחים אותך אליו נשמע", מעידים על חרדתם הפנימית מפני ציות מוחלט כזה, ואעפ"כ הם מדכאים כל יצר מחשבות של התנגדות ומקבלים עליהם עול מלכות שמים.

יפה פירש כאן המלבי"ם לעומקו של מעמד: "אם טוב ואם רע בקול ה' אלקינו נשמע למען אשר ייטב לנו כי נשמע בקול ה' אלקינו — ר"ל שגם אם תשיג אותנו רעה ע"י ציווי ה', עכ"פ זה עצמו דבר טוב מה שנשמע בקול ה', שהשמיעה בקול ה' הוא הטוב האמיתי". כתב הרמב"ם: "אי זו היא תשובה גמורה? זה שבא לידו דבר שעבר בו, ואפשר בידו לעשותו, ופרש ולא עשה מפני התשובה, לא מיראה ולא מכשולון כח",⁴⁴ דומה ששארית הפליטה קרובה מאוד למדרגה זו. כל מה שאתה מנסה למצוא בהם נקודות של דופי, מתוך גנותם אתה בא לידי שבחם, וגם מלאך רע יענה אמן. הרי מעידתם זו פליטת הפה בנוסח תגובתם, היא עצמה מעידה שקשה להם להנתק מן המהלך הקודם, שהיו למודים בו מאחרי מות המלך יאשיהו הצדיק, ועתה מתגברים לקבל עליהם עול מלכות שמים.⁴⁵

החלטת העם לרדת מצרימה ותגובת הנביא ירמיהו

אם נכונה הרגשתנו בדברי העם ובמצב נפשו, לא ייתכן כי מן השמים יעברו על כך בלא תגובה הולמת. ואכן, בתחילת דברי תשובת ה' לעמו נאמר: "אם שוב תשובו בארץ הזאת ובנית אתכם ולא אהרס ונטעתי אתכם ולא אתוש כי נחמתי אל הרעה אשר עשיתי לכם". אולי מותר לנו לומר, בהנחה שהקב"ה יתגמל אותם לפי גודל הכנעתם ותשובתם, שאלקי ישראל "מתחרט"⁴⁶ על הרעה אשר עשה לעמו, מאחר שנתגלה ששוב אין זה אותו עם שהמיט עליו את החורבן ואת הגלות, ופנים חדשות באו לכאן. לא על חינום חש אברבנאל במשמעו של פסי יב: "והשיב אתכם אל אדמתכם — נבוכדנצר עצמו ירחם אתכם והשיב אתכם אל אדמתכם, רמז אל היושבים בבבל שישב אותם ירושלים ברצון ה'". — יש כאן בשורה של שינוי המהלך מעיקרו, וביחס לכלל

מדויקת אומר לנו הנביא: יהא בעיניכם כאילו כולם כאחד ענו ואמרו את הדברים האלה — זו "האמת הסיפורית". אמנם ניתן היה לומר שהסתירה בין "ה' אלקיך" ל"ה' אלקינו" היא ביטוי לתגובות שונות מצד קבוצות מגוונות בתוך העם וימי שאמר זה לא אמר זה, אבל התוספתא סוטה פ"ט, ה', שמקבצת דוגמאות רבות לכך, לא הזכירה את פסוקנו.

42. ראה "דעת סופרים" כאן מ"ב, ה, שהתחיל באמירת ברכת השבח, אך לא נימק ולא גמר.

43. שמות י"ט, ג-ח.

44. ה' תשובה פ"ב, ה"א.

45. מי שביקש לקרוא עליהם את המקרא "ויפתוהו בניהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו ולא נאמנו בבריתו" (תהלים ע"ח, לו-לז), בחר לו מסלול שטחי.

46. דיברה תורה בלשון בני אדם — ראב"ע ורמב"ן בראשית ו', ו'.

ישראל, ולא רק כלפי העומדים לפני הנביא,⁴⁷ שנמלטו לפני שעה מהערים אשר תפסו להם לשבת בשבועות הקודמים.

מהלך דומה לזה תיכן הקב"ה בנבואת "שני דודאי תאנים"⁴⁸ להנביט צמיחה חדשה לעמו משורש גלות יהויכין, שהוגלתה לבבל אחת עשרה שנים לפני החורבן, ושם נאמר: "ושמתי עיני עליהם לטובה והשיבותים על הארץ הזאת ובניתים ולא אהרס ונטעתיים ולא אתוש"⁴⁹, ממש כשם שנאמר לעם בפרקנו "ובניתי אתכם ולא אהרס ונטעתי אתכם ולא אתוש"⁵⁰.

אולם יש להבחין: על גלות יהויכין אמר הקב"ה: "כתאנים הטובות האלה כן אכיר את גלות יהודה אשר שילחתי מן המקום הזה ארץ כשדים לטובה" — לא נאמר שם שהגולים ראויים לכך יותר מן הנותרים בארץ, אלא שכך גזרה חכמתו, ואילו בפרקנו "כי נחמתי אל הרעה אשר עשיתי לכם". במכתבו הנודע לגלות יהויכין קרא ירמיהו הנביא לגולים להשלים עם מצבם ולבנות את חייהם בבבל שבעים שנה עד עת בוא גאולתם⁵¹ — אחת עשרה שנים לאחר מכן אומר ה' לעם "ניחמתי". קול דודם דופק, מציץ מן החרכים!⁵¹

כיצד מגיב העם לתשובה מופלאה זו? כאן באה לידי ביטוי מיוחד אמנות הכתיבה של הנביא: במשך נאום ארוך בן ארבעה עשר פסוקים איננו שומעים תגובה כלשהי לדברי הנביא, ברם המעיין במבנהו של הנאום ובתוכנו רואה את הקולות ואת פניהם המתכרמות של מאזיניו. הנביא פותח בהבטחות מפליגות לטובה אם אך יאותו לשבת בארץ הזאת (י-יב), ועובר לתאר את אשר צפוי להם לכלה ונחרצה אם יממשו את תכניתם הראשונית לרדת מצרימה (יג-ח).

עד כאן ניחא: הכל מותנה — אם ישבו וכו', אם לא ישבו וכו'. אבל מכאן ועד סוף נאווה הנביא מוקיע אותם כמי שכבר החליטו לרדת "כי התעיתם בנפשותיכם... ואגיד לכם היום ולא שמעתם... ועתה ידוע תדעו כי בחרב ברעב ובדבר תמותו במקום אשר חפצתם לבוא לגור שם", ופירש רד"ק: "ואגיד לכם היום ולא שמעתם — כי עדיין לא כילה דבריו ולא ענו אותו, אלא הכיר בהם כי דעתם היה ללכת למצרים עכ"פ"⁵². האמנם כל הסכמתם לקבל

47. ר' יוסף נחמיאש (תלמיד הרא"ש) פירש "וְאֵתָן — על הגולים הוא אומר, לפי שהגולים הרוב, כל הנשארים בארץ, שהם המיעוט, בכללם. וראה "דעת סופרים" בסוף פירושו לפס' יב.

48. ירמיהו פכ"ד.

49. שם ו.

50. במד"ה"ג תחילת פ' מקץ נכתב "לגלות ראשונה יש קץ ומידה דכתיב כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקד אתכם" (ירמיהו כ"ט, ז), אבל לשלמותן אחר כך 'ובניתי אתכם ולא אהרס ונטעתי אתכם ולא אתוש' — ודוק כי הדרשן לא נקט באותו פסוק שנאמר על גלות יהויכין 'והשיבותים על הארץ הזאת ובניתים ולא אהרס ונטעתיים ולא אתוש' (ירמיהו כ"ד, ו), אלא בפסוקנו, ואע"פ שלא זכה להתקיים בקהל שבפרקנו.

51. ירמיהו כ"ט, א-ד.

52. במדרש ילק"ש כאן רמז שכי"ח נכתב בשם פסיקתא רבתי: "זה שאמר הכתוב 'אם ישמעו ויעבדו יכלו ימיהם בטוב ושניהם בנעימים' (איוב ל"ו, יא)... אתה מוצא שתי שנים עשתה הארץ פירות מרובים, מה שלא עשתה כל ימות העולם, שנה אחת בכניסתן לארץ... ושנה אחת שגלו מן הארץ... דכתיב 'ועשרה אנשים נמצאו בם ויאמרו אל ישמעאל אל תמיתנו כי יש לנו מטמונים בשדה חטים ושעורים ושמן ודבש' (ירמיהו מ"א, ח), שלא היה להם מקום ליתן והיו טומנים אותם בשדה". ראה נוספת לזה ניתן למצוא בפסוק "וישובו כל היהודים מכל המקומות אשר נדחו שם ויבואו ארץ יהודה אל גדליהו המצפתה ויאספו יין וקץ הרבה מאד" (שם מ', יב). ונראה לי לומר כי מן השמים הכינו להם את ראשית צמיחת גאולתם "לו עמי שומע ליי".

52. ר"י בן נחמיאש (תלמיד הרא"ש) כתב "ולפי שהבין בהם ירמיה בעודו מסדר לפניהם נבואתו כי רוצים ללכת מצרים אמר להם כן בכלל נבואתו".

על כל פנים את ה' לאלקים הייתה רק מן השפה ולחוץ!! התבטאותו של הנביא לאמר: "כי התעיתם בנפשותיכם" אינה תומכת בכך: אף שיש כאן הטלת אשמה במידה מסויימת לפיתחם, מאחר שהנביא אינו נוטה את השורש 'תעה' בבנין קל יטעיתם בנפשותיכם' אלא בבנין הפעיל, מכל מקום אין הוא מאשימם לאמר 'תעתעתם בי' – אין כאן זיוף וצביעות אלא נסיגה ושבירה.

כדי להבין תופעה זו יש להיעזר בגורם הזמן⁵³: "ויהי מקץ עשרת ימים ויהי דבר ה' אל ירמיהו"⁵⁴ – עשרה ימים נאלץ העם להמתין לתשובה! אין מדובר כאן בבעית יום ולילו עמו או מבלעדיו כבחטא העגל⁵⁵: הבה ננסה לחוות במובן מה את שעבר עליהם: "בחדש השביעי", הוא יום ראש השנה⁵⁶, נרצח גדליה ועמו חוסל כל חיל המצב אשר במצפה, כולל כשדים⁵⁷. שארית העם מצאו עצמם בשבי ובדרך לגלות עמון⁵⁸. בבוא השמועה אל יוחנן בן קרח ושרי החיילים אשר בשדה, נזעקו להצילם והצליחו לשחררם בסביבות גבעון⁵⁹, כנראה ביום השני או בשלישי. מחשש פן תשיגם ידו הנקמת של מלך בבל הם פונים לרדת מצרימה למצוא שם מקלט, ומגיעים עד סביבות בית לחם לחניה בדרכם⁶⁰. נראה שאנו עומדים בדי בתשרי כאשר הם פונים לבקש הדרכה מאלקי ירמיהו. הנביא נאות לשאול את פי ה', אבל נושא ונותן עמם להכפיסם למרותו של אלקים. עתה הם מצפים לתשובה בצל החרדה מתגרת ידו של מלך בבל, ואנו יכולים לתאר בנפשנו את שארית עשרת ימי התשובה העוברים עליהם. מדי יום ביומו שיחרו לפתח אהלו של הנביא – ואולי היה בהתבודדות של זעקה ותפילה – וברוך בן נריה תלמידו ניצב בפתח.

יום אחר יום נקף, ותשובה אין לנביא מה יעשו. כך עברו עליהם "הימים הנוראים" בחרדה גוברת והולכת, והיאוש נכנס לשכון בלבבות: איכה יחשה לעת כזאת מי שנאמר בו: "והיה טרם יקראו ואני אענה עוד הם מדברים ואני אשמע"⁶¹! כלום לא זנח את נביאו! וזדים⁶² שבהם קמו לתהות על הראשונות, איכה נתנו התחייבותם לנביא לקבל את הנחיית ה', והתסיסו את העם: וכי נסתתרה בינתם להמתין בזה עד בוא קיצם מידי הכשדים!?

ניתן להניח כי "מקץ עשרת ימים"⁶³ שוב לא נותרה נפש אחת שלא נתכרסמה במריטת עצבים זו, ואז – רק אז! – "ויהי דבר ה' אל ירמיהו" – כלום אנו היינו עומדים בכך?! ושמה עלינו עוד להוקירם על המתנים עד כה לשמע את הדבר היוצא מפי הנביא, מתוך שמירת אמונים להתחייבותם, ולא קמו ונסעו מזה. אל נכון בטחו בסתר ליבם כי לא יתכן שה' יורם להשאר בארץ ולהמתין לטביחתם בידי הכשדים. אחר שנגזר עליהם לרדת מצרימה, מוטב לעשות כן בהוראה מפורשת מפי ה' אלקיהם. "ויהי מקץ עשרת ימים", ביום שלאחר יאוש, נחתה עליהם תשובתו של הנביא כהולם רעם. ברם, ההחלטה כבר גמלה בליבם, והכרת פניהם ענתה בס תוך כדי נאומו של הנביא.⁶⁴

53. אברבנאל ירמיהו מ"ג, א.

54. ירמיהו מ"ב, ז.

55. רש"י שמות ל"ב, א.

56. רד"ק ירמיהו מ"א, א, אבל אברבנאל סבור שהיה זה ביום השני י"כי ביום הראשון היה יום תרועה (ז').

57. ירמיהו מ"א, ב-ג.

58. שם, י.

59. שם, יא-יד.

60. שם טז-יח.

61. ישעיהו ס"ה, כד.

62. ירמיהו מ"ג, ב.

63. אברבנאל פירש שתשובת הקב"ה ניתנה ביוה"כ, שהוא מקץ עשרת ימי תשובה.

64. אפשר גם, שהעמיקו לנתח את סגנון תשובתו, ולמדו בה שמפסי יט ואילך דיבר הנביא את דברי עצמו, וזוהו השליכו על כל דבריו לאמר שגם מתחילתם לא דיבר בו ה', כמו שמפרש המלבי"ם, אך כל זה הוא רק בבחינת תנא דמסייע לגורם הזמן שכירסם בס.

ניסיון אלוקי

זה כלל גדול וסברא פשוטה בתורת הניסיון: ככל שאדם גדל, ניסיונו גדל עמו. שאם לא תאמר כן, נמצא רוב בני האדם אינם בני ניסיון בחלק ניכר מחייהם. וכתב רמב"ן בספר "תורת האדם": "היוצר הזה כשהוא בודק את כבשונו אינו בודק קנקנים רעים, שאינו מספיק להקיש פעם אחת עליהם עד שהוא שוברן, ובמי הוא בודק בקנקנים יפים, שאפילו מקיש עליהם כמה פעמים אינן נשברים. כך אין הקב"ה מנסה את הרשעים שאין יכולים לעמוד, ואת מי הוא מנסה את הצדיקים, שנאמר⁶⁵ 'הי צדיק יבחן', וכתב יוהאלקים נסה את אברהם⁶⁶... מידה זו, מידת הטובה, אינה מידת נקמה ופורענות, שהוא מנסה מי שגלוי לפניו שימצא שלם באותו ניסיון כדי להרבות לו שכר שאמרנו, ולפיכך נתנסה אברהם כדי שיהא מקבל עבודה זו החמורה ויהא שכרו קיים לעולם"⁶⁷. עד כאן יסוד דבריו.

בהמשך דבריו כותב שם⁶⁸ רמב"ן: "במידה הזו נהג הקב"ה עם ישראל בכניסתו לארץ. הם חטאו ולא רצו להוריש יושבי הארץ... וכתרו להם ברית, והוא רצה לעשות עמהם נס להיות איש אחד מהם רודף אלף כאשר בתחילה, ונתנסו בדבר ונכשלו. והניסיון הזה לא בחפצו של הקב"ה נעשה, והוא עומד ומצווה להם להורישם, והם לא שמעו" – אפילו בשעה שביקש הקב"ה לזמן לדור השני לכובשי כנען, 'אשר לא ידעו את כל מלחמות כנען'⁶⁹, את שכרם משולם 'להיות איש אחד מהם רודף אלף כאשר בתחילה' – ועי"מ כן הניח ה' את הגויים 'לנסות'⁷⁰ בם את ישראל⁶⁹ – מכל מקום יכלו ישראל בכוח בחירתם להפוך את מתן שכרם לכשלוך "ונתנסו בדבר ונכשלו, והניסיון הזה לא בחפצו של הקב"ה נעשה!" לעולם האדם הוא יצור בוחר, גם בשעת מתן השכר.

אמנם רמב"ן נקט בחלק זה של מאמרו רק באותו דוגמאות, שהמקרא מזכיר בהן לשון 'נסה', אבל מן הניסיונות הגדולים והמפורסמים אנו נצא ללמד על הניסיונות הנסתרים, היינו אותם שהמקרא לא פירש בהם לשון 'נסה': אחר שהסכימו שארית הפליטה לתנאו של הנביא לקבל עליהם עול הוראתו של הקב"ה "אם טוב ואם רע" אף במחיר חייהם אם יתבקשו להשאר בארץ, והגיעו בכך למדרגה עליונה מדרגות הכניעה, בעוד ליבם, זה יצר קיומם, פולט פרפור של התנגדות אחרונה "ה' אלקיך", ביקש ה' לו עם כלבבו לבנות מן הקהל הזה את תקומת ישראל בארצם. אבל הרי זה מהפך בתכנית האלקית! עד עתה נתבשר עם ישראל רק זאת "כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקד אתכם.. להשיב אתכם אל המקום הזה"⁷¹ – קצבת זמן זו דרושה בעיני הראייה האלקית לגולה היהודית בבבל לשקם ולבנות את עצמה לקראת השיבה לארץ.⁷²

עתה, לנוכח מפנה כה עמוק בלב שארית הפליטה, מבקש אלקים לטפחה לשמורת טבע יהודית בארץ, ממנה יבנה כלל ישראל "כי נחמתי אל הרעה אשר עשיתי לכם". אלא שלביסוס מהלך כזה ולקיבועו לדורות ראתה ההשגחה האלקית צורך לכוון תשתית רוחנית כבירה, ולפיכך העמידה את הקהל הזה בניסיון כה גדול – להעמיד את תקומת

65. תהלים י"א, ה.

66. בראשית כ"ב, א.

67. כתבי הרמב"ן ח"ב עמ' רע"ב בהוצ' מוסד הרב קוק, ע"פ מדרש ב"ר פנייה ב'.

68. כתבי הרמב"ן שם עמ' רע"ג.

69. שופטים ג', א.

70. "לנסות" – מלשון נס.

71. ירמיהו כ"ט, י.

72. או "למלאות דבר ה' בפי ירמיהו עד רצתה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה שבתה למלאות שבעים שנה" (דהייב ליו, כא).

ישראל על מסד איתן. כגודל הניסיון כן עלינו לתפוס את גדלותם, שהרי אין הקב"ה בודק בקנקנים רעועים. "ונתנסו בדבר ונכשלו" – זו הטרגדיה של דור, שביקש הקב"ה לבנות ממנו את תקומת ישראל "בטרם עת", בשינוי מהתכנית האלקית הקודמת, שהוכרזה מפי הנביא לעתיד של שבעים שנה. בחירתם לרדת מצרימה הפכה את מתן שכרם על פיו "ואבדה שארית יהודה".⁷³

תגובת הקהל קשה היא. אמנם מודגש שהיא באה מפי קבוצה, המכונה בשם "וכל האנשים הזדים",⁷⁴ אבל עובדה היא שאלה משמשים עתה דוברי העם⁷⁵ לאמר "שקר אתה מדבר לא שלחך ה' אלקינו לאמר לא תבואו מצרים לגור שם". עשרת הימים הנוראים, שעברו מאז הגשת השאלה ועד לתשובה בשם ה', מוטטו בהם את אמונם בירמיהו כנביא,⁷⁶ מה גם שלא אבו להאמין כי אמנם זהו תוכן תשובת ה', להשאר בארץ ולהמתין לאבדנם.⁷⁷ אולי משום כך יקל עלינו להבין כיצד הם מעיזים פניהם בפני הנביא, זה אשר נשא ונתן עמם בלשון נחרצת לכנות בשם "אלקיכם" בדיבורו ובשם "אלקינו" בדיבורם, ועונים ואומרים "לא שלחך ה' אלקינו" – הם עומדים בתנאים הראשונים שקיבלו עליהם את אלקותו, וכביכול ירמיהו הוא ששינה!

ושמא גם זה שמץ של עדנה נמצא בו, שריכך את תגובתם, עד שלא יחסו לירמיהו בעצמו את דיבור השקר?⁷⁸ אלא תלאוהו בהסתת תלמידו ברוך בן נריה?⁷⁹ – בכאן נתקיים בשלמות דבר ירמיהו עליהם "כי התעיתם בנפשותיכם".⁸⁰

"ולא שמע יוחנן בן קרח וכל שרי החיילים וכל העם בקול ה' לשבת בארץ יהודה. ויקח יוחנן בן קרח וכל שרי החיילים את כל שארית יהודה אשר שבו מכל הגויים אשר נידחו שם לגור בארץ יהודה... ואת ירמיהו הנביא ואת ברוך בן נריה ויבואו ארץ מצרים כי לא שמעו בקול ה'".⁸¹ – כך באה לקיצה פרשה מופלאה של תקווה גדולה, שהנצה בתחילת החשיכה של חורבן הבית, ושהתנשאה בבשורת גאולה לדלת עם, שהתעלו רגע בתשובת נפש להררי אל, ושהתנפצה אל תהום רבה לחתום את הקץ הראשון. ליל תשעה באב נחתם בצום גדליה, וכדברי הרמב"ם⁸² "ונכבית גחלת ישראל הנשארת, וסיבב להתם גלותו".

73. ירמיהו מ', טו.

74. שד"ל פירש "הזדים" – כל ל' זדון הוא ל' רתיחה מן ויזד יעקב נזיד' (בראשית כ"ה, כט).

75. יש לציין כי אע"פ שיוחנן בן קרח הוא המנהיג הבלתי מעורער, המוציא והמביא בכל התהפוכות שלפנינו (מ', יג; מ"א יא-יח; מ"ב א', ח; מ"ג, ד-ז), מ"מ בעימות זה של הטחת דברים עזים בפני ירמיהו הוא נדחה למקום השני ברשימה (מ"ב, ב) מפני עזריה בן הושעיה (שלדעת "מצודת ציון" הוא זונה בן הושעיה דלעיל מ"ב, א; וראה "דעת סופרים").

76. אברבנאל כאן.

77. המלבי"ם כאן ב.

78. שד"ל כתב "לא כיחשו בנבואת ירמיהו דרך כלל, כי כבר האמינו בה כשאמרו לו שידרש את פיה' בעדם, גם לא חשבו שירמיהו ישקר הפעם הזאת כדי להנקם מהם על מה שהרעו לו לשעבר, אבל תלו הדבר בברוך.

79. עיין בפירוש אברבנאל, שמציע רקע סביר לטפילת האשמה בברוך.

80. לעיל מ"ב, כ; זיפה פירש כאן ר' ישעיה מטראני "התעיתם בנפשותיכם" – ל' צחוק ותיעתוע כמו (בראשית כ"ז, יב) "והייתי בעיניו כמותעני, ונכפלו התי' והע'. ושמא יש להסביר את השורש הנכפל למרובע על שום השינוי במחשבה מעת לעת.

81. ירמיהו מ"ג, ד-ז.

82. הלי תעניות פ"ה, ה"ב.